

УДК 94(47)“1914 – 1917”

С. В. Малишко

ЕПАРХІАЛЬНА ПЕРІОДИКА ЧАСІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ДУХІВНИЦТВА

Дослідником доводиться цінність епархіальної періодичної преси, як джерела з історії православного військового духівництва часів Першої світової війни, на прикладі низки епархіальних видань, як таких, що розташовані на різній відстані від лінії фронту, а з тих, на території яких відбувалися бойові дії – ті, що відносяться до різних фронтів. Для дослідження проблеми використано метод контент-аналізу.

Ключові слова: *військовий священник, епархія, Перша світова війна, Російська імперія, контент-аналіз, епархіальна періодика.*

Исследователем доказується цінність епархіальної періодическої преси, як джерела по історії православного воєнного духовенства времен Первой мировой войны, на примере ряда епархіальних изданій, як таких, которые расположены на разном расстоянии от линии фронта, а из тех, на территории которых происходили боевые действия – те, которые относятся к разным фронтам. Для исследования использован метод контент-анализа.

Ключевые слова: *военный священник, епархия, Первая мировая война, Российская империя, контент-анализ, епархіальна періодика.*

Researcher is a value of the diocese periodic press, as sources from history of the Orthodox military clergy of First World War on the example of row of diocese editions, as such, that located on different distance from the line of contact, and from those, on territory of which there were battle actions – those which behave to different fronts. For research of problem the method of analysis of content is used.

Key words: *military priest, diocese, First World War, Russian empire, content-analysis, diocese periodicals.*

Постановка проблеми. Аналіз актуальних досліджень. Ряд дослідників, а саме, К. Капков, В. Котков, А. Кострюков, А. Рогоза, у висвітленні історії та діяльності військового духівництва у роки Першої світової війни спираються на матеріал, представлений у фонді протопресвітера військового і морського духівництва Російського державного історичного архіву (Ф.806, 19 оп., 30122 спр.), або, рідше, використовують такі періодичні видання, як “Разведчик” (видання Військового міністерства) та “Вестник военного и морского духовенства” (видання Духовного правління при протопресвітері військового і морського духівництва), майже цілком ігноруючи епархіальну періодику того часу. Це може бути виправданим з огляду на слідування достовірним джерелам, що співвідносяться з позитивістською історіографічною традицією, проте, для дослідження відношення соціуму до військового духівництва та його пастирської роботи, яке є притаманним соціальній історії та новим тенденціям в сучасній історіографічній парадигмі, ігнорування такого нарративно-публіцистичного джерела як церковна преса є неприпустимим, і тому дослідження в даній царині

є актуальними в наш час, що обумовлено новими підходами та методами досліджень в історичній науці, а саме, соціальної історії, в якій на перше місце поставлено не явище, а людину, з її переживаннями та емоціями. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше до наукового обігу для вивчення історії військового духівництва та його діяльності у роки Першої світової війни вводяться епархіальні періодичні видання цього періоду. Однією з перших спроб виправити ситуацію та дослідити відображення діяльності військового духівництва в діючій армії на сторінках журналу “Вера и жизнь” Чернігівської епархії, було здійснено автором у 2010 р. [19], а у даній розвідці поставлено за мету дослідити висвітлення діяльності православного військового духівництва діючої армії у епархіальній періодиці – видань епархій, розташованих як на різній відстані від лінії фронту, так і тих, на території яких велися бойові дії, на місцях дислокацій російсько-німецьких та російсько-австро-угорських фронтів (Північний, Західний, Південно-Західний): Новгородська, Могильовська, Мінська, Волинська, Київська, Чернігівська, Московська та Симбірська епархії. Для досягнення поставленої мети було викори-

стано тематичний та структурний види методу контент-аналізу.

Основна частина. Спархіяльними виданнями, що характеризуватимуть територію, на якій діяли армії Північного фронту, було обрано Новгородські епархіяльні відомості; Західний фронт представлений Мінськими епархіяльними відомостями; Південно-Західний фронт – Волинськими епархіяльними відомостями; з огляду на відсутність православних епархій, які перебували у безпосередній юрисдикції Російської Православної Церкви, Кавказький фронт розглядатися не буде; що стосується Румунського фронту – його існування було досить нетривалим, що не відобразилося навіть у діловодстві Головного священника армій Румунського фронту, а також, як і з Кавказьким фронтом, частково перебіг бойових дій відбувся поза канонічною територією Російської Православної Церкви. Віддаленість від фронту представлена диференційовано і висвітлюється Київськими епархіяльними відомостями, як такими, що були достатньо близько до театру бойових дій, але все ж перебували у тилу і функціонували більш-менш у рамках мирного часу (не беручи до уваги військову цензуру); “Вера и жизнь” – двотижневик Чернігівської епархії – представляє собою ті території, на яких перебували, у більшості своїй, поранені та хворі чини діючої російської імператорської армії; столичний регіон представляють Московські епархіяльні відомості, з огляду на особливий статус Петрограду та більшого впливу політичного життя на церковну пресу, на відміну від Москви; Сибірські епархіяльні відомості зображають відношення до війни та військового духівництва більш віддалених від фронту епархій; з огляду на особливий статус міста, як місця квартирування Ставки Верховного Головнокомандуючого, вирішено було долучити до дослідження і Могильовські епархіяльні відомості.

Коротко зазначимо сутність тематичного та структурного видів методу контент-аналізу, які були використані у зазначеній розвідці. Тематичний вид контент-аналізу полягає в тому, що у якості одиниці обліку виступає певний текст (стаття, рецензія, тощо), а у якості категорії аналізу – тема дослідження. У тематичному виді зазначеного аналізу враховується ступінь уваги до тем у вигляді розміру тексту, його позиції по відношенню до інших статей чи уривків у збірнику чи журналі, пропорційне відношення до всього тексту, а також загальна динаміка протягом певного періоду. Структурний вид контент-аналізу передбачає, що у якості об’єкту дослідження виділено певний документ, а у якості одиниці аналізу і підрахунку певні

структурні елементи тексту: тематичні питання, ступінь уваги, а в цілому – зорієнтовано на співвідношенні тем всередині тексту та особливостей їх подання. Загалом, метод контент-аналізу, з огляду на механічність математичного підрахунку, як такий, що ґрунтується на стандартизованих процедурах, які засновані на математичних вимірюваннях та підрахунках, і, як наслідок, в такий спосіб зменшується відсоток суб’єктивізму при інтерпретації змісту тексту, що є основоположним при слідуванні принципам історизму та об’єктивності у висвітленні історичних подій та явищ.

Тематичний вид контент-аналізу був використаний при дослідженні чернігівського епархіяльного двотижневика “Вера и жизнь”, хронологічно охопивши період з середини 1914 р., а саме, з липня, і до початку 1917 р., а конкретніше – до Лютневої революції і перейменування його у “Черниговский вестник”. Протягом тривалого часу видання “Вера и жизнь” функціонувало в повному обсязі заявленої двотижневості, друкуючи два номери на рік, але, починаючи з другої половини 1915 р., двотижневик стає таким лише номінально, виходячи раз на рік спареними номерами. При ознайомленні з публікаціями, присвяченим військовому духівництву, було з’ясовано, що їх частота та розміри напряду залежали від подій, що відбувалися на фронті. Так, зазначимо, що на початку бойових дій та перших невдач російської армії у Пруссії, матеріал, який би відобразив церковне життя на передових позиціях та участь у ньому військового духівництва, відсутній. Перші публікації з’являються в той період, коли Північно-Західний фронт стабілізувався, а війська Південно-Західного фронту увійшли до м. Лемберга (суч. – м. Львів). Спад кількості, інтенсивності та розмірів публікацій на сторінках двотижневика, який спостерігається у першій половині 1915 р., на противагу кінця 1914 р., коли статті, що висвітлювали пастирську роботу військового духівництва, друкувалися у кожному номері, пов’язується, в першу чергу, із затишшям на фронті на початку 1915 р. та загальним відступом російський військ у другій чверті цього ж року. Новий сплеск статей спостерігається, коли на чолі російської діючої армії та флоту став імператор Микола II. Із певними коливаннями актуальність висвітлення діяльності військового духівництва збереглася до початку 1916 р., доки ентузіазм з приводу очолювання імператором діючої армії не згас. Останній пік статей з вказаної проблеми спостерігався в середині 1916 р. під час Брусилівського прориву, здійсненого арміями Південно-Західного

фронту з метою повернути м. Львів, проте, з огляду на те, що поставленої мети досягнути не вдалося, військово-духівництво на сторінках чернігівського двотижневика перестає висвітлюватися взагалі, що досить наглядно продемонстровано у таблиці 2 – відсоткове співвідношення статей та інтенсивність їх у двотижневнику “Вера и жизнь” –, складеної на підставі визначення фізичних їх параметрів та частоти публікацій з вказаної проблеми, поданої у таблиці 1 [Додаток Б.; Додаток А.].

При вирахованому середньому розмірі публікацій ~1,3% від загального обсягу випуску, розміри статей коливалися від 0,3% до 2,5% від загального обсягу, що, з урахуванням обставин військового часу, було цілком достатнім, з огляду на рівень видання та його спрямованість (значимо – епархіальна періодика дуже рідко цікавилася як церковними організаціями та інституціями, які не відносилися до епархій і перебували у віданні Св.Синоду, так і суспільним життям інших, і навіть сусідніх, епархій, до рівня яких можна віднести і військово-духівництво, на чолі якого стояв протопресвітер військового і морського духівництва з правами архієпископа-члена Св.Синоду, і який був підзвітний лише військовому міністру по військовій лінії та Св.Синоду – по духовній). Наголошено те, що на відсоткове співвідношення розмірів статей до загального обсягу не впливало те, чи був номер звичайним або спареним: як приклад, розмір статті у №19 за 1914 р. становить ~270 см² (1,4 сторінки або 1,45% від 96 сторінок номеру або 100%), як і розмір статті у №23-24 за 1915 р. – ~404 см² (2,1 сторінки або 1,24% від 169 сторінок або 100%). Більш того, при підрахунках було з’ясовано, що проблема, коли до неї зверталися, була певною мірою актуальною, що відображається у збільшенні розмірів публікацій у 1,5 рази, пропорційно із збільшенням у 1,5 рази обсягу випусків. Проте, з іншого боку, збільшення випуску у 1,5 рази при спаренні 2-х двотижневих у 1-н щомісячний номер призвело до зменшення кожного окремого випуску на 25%. Так, збереження чи збільшення розмірів публікацій, присвячених військово-духівництву, є лише ілюзорним. Насправді актуальність до цієї проблеми від номера до номера зменшувалася, як зменшувалася і цікавість до подій, що відбувалися на фронті: якщо у 1914 – початку 1915 рр. статті друкувалися у рубриці “Обзор церковной и общественной жизни” на першому місці, то у другій половині 1915 – на другому чи третьому місці, а у середині 1916 р. – на четвертому-п’ятому.

Дослідивши видання Чернігівської епархії, звернемо увагу на інші видання епархій. Як за-

значалося вище, відображення військового духівництва з позиції Північно-Західного (після 1915 р. – Північного) фронту досліджувалося за допомоги Новгородських епархіальних відомостей (далі – НЄВ). При з’ясуванні внутрішніх тем та їх співвідношення всередині тексту виявлено наступне. По-перше, кількість публікацій, присвячених військово-духівництву нижча за середній показник, зорієнтований по чернігівському епархіальному двотижневнику “Вера и жизнь”, і становить 3 статті супротив 13, взятих за середній показник, додавши, що НЄВ виходили щотижня. Тим не менш, вираховано, що у НЄВ, а саме, у статті “У раненых”, відомості про військового священника містять лише один абзац розміром з третину сторінки з усього обсягу статті на 4 сторінки [47]. Друга стаття стосується загибелі полкового священника та місця його поховання [27], а третя присвячена висвітленню богослужіння на позиції [52], але розміри публікацій (до однієї сторінки кожна) свідчать про відсутність актуальності у висвітленні діяльності військового духівництва. На нашу думку, ігнорування публікацій релігійно-морального змісту на Північному фронті, де супротивником була німецька армія, на противагу Південно-Західного фронту зі супротивником – австро-угорцями, мало негативний характер, з огляду на зменшення стабільності фронту та бойового духу армії, що призвело до більших революційних бродін, ніж у арміях, що дислокувалися південніше.

Західний фронт, створений після 1915 р., характеризують Мінські епархіальні відомості (далі – МнЄВ). З приводу публікацій у МнЄВ, яких налічується 4, що також є низьким показником, акцент у статтях був поставлений інакше, ніж у НЄВ: в статті, що висвітлює варварське відношення германців, акцент зроблений на їх блюзнірському відношенні до святині, аніж на тому, хто є ворогом, яким чином потрібно йому духовно протистояти і яка в цьому протистоянні роль священника, тому, що плондрування храмів може спричинити сплеск обурення лише у тих людей, кому це дійсно є близьким [5]; в інших статтях мова йдеться про героїські вчинки пастирів, як приклад любові до своєї батьківщини та ближнього [31; 55; 56]. У математичному відношенні матеріал, що стосується пастирської роботи священника на позиції займає до 90%, і цікавим, в той час, міг бути лише тим, хто безпосередньо займався пастирською роботою у війську або переймався церковним життям.

Волинські епархіальні відомості, що представляють Південно-Західний фронт, вміщують в собі чи не найповнішу підборку публікацій

про військових пастирів у роки війни, виходячи щотижня та поширюючись у безпосередній близькості від лінії фронту, вони мали певний вплив на духівництво, а через нього, і на військові підрозділи, які перебували у віданні фронту. Загальна кількість публікацій становить 25, що перевищує загальний показник (13 публікацій за весь період війни) майже у двічі. Переважна більшість публікацій (15) стосувалася безпосередньої пастирської роботи військових священиків на передовій лінії оборони, що переслідувало мету проілюструвати як церковне життя на фронті, так і висвітлити практичні поради духівництву, яке висловило бажання бути мобілізованим у діючу армію як полкові священики [1; 6; 7; 8; 13; 23; 26; 30; 35; 36; 43; 45; 49; 50; 53]. Другою, за кількістю статей, можна виокремити групу публікацій (9), в яких 95 – 100% матеріалу приділялося висвітленню геройських вчинків священиків [9; 10; 15; 16; 20; 21; 22; 34; 37]. Окрема публікація, метою якої було роз'яснення пагубності переходу у полон зі слів священика, який певний час перебував полоненим, стосувалася, текстологічно, військово-службовців, проте, з огляду на розповідь про полон військового священика, зазначимо, що утримання від добровільної здачі ворогу також покладалося на військового пастиря [42]. Зазначена інтенсивність публікацій мала свої наслідки – війська Південно-Західного фронту менше були схильні до революційної пропаганди, але, з огляду на поширення сектантства у південних губерніях імперії, були більш чутливі до баптизму, молоканства та штундизму, проти чого, в свою чергу, були направлені публікації у Київських єпархіальних відомостях.

Віддаленість єпархіальних видань від театру бойових дій представлена ступнево. Київські єпархіальні відомості, як такі, що перебували у близькості до лінії фронту, за весь період війни, окрім публікування некрологів та статей проти сектантства, надрукували у статті про військових пастирів у кількості 8, з яких проблемі діяльності військового духівництва цілком приділялася увага лише у 2 [33; 57]. В інших статтях обсяг інформації про військових пастирів не переважав 10% [12; 14; 18; 29; 54]. Чернігівський двотижневик “Вера и жизнь”, який було обрано за середній показник публікацій про військове духівництво в роки війни, на своїх сторінках висвітлював пастирську роботу та їх подвиги у відсотковому відношенні 95 – 100% у кожній статті, яка публікувалася із заявленої тематики [11; 17; 28; 32; 39; 40; 46]. Московські єпархіальні відомості, які за період з липня 1914 по липень 1917 р. надрукували лише 4 статті, присвячені військовому духівництву, проте їх

відрізняє як якість написання, так і стилістика. Ці публікації досить фундаментальні, а проблеми, поставлені до розгляду, висвітлені на досить високому філософсько-богословському рівні і статті, надруковані, до прикладу, у Київських єпархіальних відомостях, ні в яке порівняння з ними не йдуть [25; 38; 41; 48]. Загалом, тенденція зменшення уваги до проблем війни по мірі віддаленості від фронту, була очевидною. Це підтверджують і Симбірські єпархіальні відомості, кількість публікацій про духівництво на війні в яких становить 6, з яких 3, вміщені у номерах 2'1915, 21'1916 та 1-2'1917, було передруковано з Волинських єпархіальних відомостей [2; 3; 4; 13; 44; 51]. Особливий статус Могильовських єпархіальних відомостей, після перенесення до Могильова Ставки Верховного Головнокомандуючого, та можливість отримувати інформацію безпосередньо в Польовій канцелярії протопресвітера військового і морського духівництва, на публікаціях, які би висвітлили роботу священика на фронті, не відобразилися, про що свідчить лише 2 статті на цю тему, з яких одна – стосувалася не скільки військового пастиря (5%), як німецьких знущань над військовополоненими (75%) та вбивства парафіянина, мобілізованого у діючу армію, з проханням повідомити родину про його геройську смерть (20%) [24; 26].

Таким чином, дослідивши висвітлення діяльності православного військового духівництва російської діючої армії та флоту періоду Першої світової війни на сторінках двотижневика “Вера и жизнь” видання Чернігівської єпархії за допомоги тематичного виду контент-аналізу та низки єпархіальних видань за допомоги структурного виду контент-аналізу з виокремленням відсоткового співвідношення тем всередині статті, було з'ясовано наступне. Інтенсивність публікацій про військових пастирів та їх роботу в роки війни напряду співвідносилася з тими подіями, які мали місце на фронті, значною мірою позитивними для російської імператорської армії (вдалий наступ, очолювання армії імператором, тощо). Загальна кількість публікацій та їх відсоткове відношення до загального розміру випуску можна охарактеризувати як достатню і тому цінність єпархіальної періодики, а саме, чернігівського видання “Вера и жизнь”, для вивчення історії православного військового духівництва є беззаперечною. При вирахуванні об'ємів публікацій було з'ясовано, що розміри, по відношенню до загального обсягу випуску, зберігалися, за деякими виключеннями, у межах 1,3% – 1,4%, проте, з урахуванням скорочення об'єму самих номерів у спосіб поєднання двох двотижневих у

один щомісячний номер, обсяг інформації про військових пастирів скорочувався. При врахуванні відсоткового відношення до всієї кількості номерів “Вера и жизнь” за період війни до Лютневої революції, з’ясовано, що номінальний та реальний кількісні показники майже не відрізняються: загальний відсоток статей про військових священників від всіх випусків двотижневика становить 0,33% при рахуванні номінальної кількості або 0,31% – реальної, що проілюстровано таблицею 3 [Додаток В.]. Ці дані були отримані шляхом врахування відсоткової кількості номерів з публікаціями про військових пастирів (26,47%/24,48%), коефіцієнту пониження та зменшення загального відсотку публікацій про військових священників при діленні відсотку (Таблиця 1: остання строчка, графа 10) на коефіцієнт, в результаті чого отриманий результат співпав до десятої відсотка як з номінальними так і реальними показниками і становить 0,3% публікацій про військових священників на сторінках видання “Вера и жизнь” протягом Першої світової війни до Лютневої революції, що можна охарактеризувати як досить посередній показник. На тлі зазначеного посереднього показника кількісно та якісно відрізнялися Волинські єпархіальні відомості, з досить високим кількісним показником, Київські єпархіальні відомості, з посереднім кількісним показником, та Московські єпархіальні відомості, з досить високим якісним показником. З огляду на недостатність досліджень, присвячених висвітленню військового духівництва на сторінках періодичної преси єпархій імперії, розвідки з вказаної проблеми є актуальними, на сьогоднішній день, з позицій соціальної історії.

ЛІТЕРАТУРА

- [Печать] // Волынские епархиальные ведомости. – 1914. – №35. – часть неофициальная. – С. 593 – 596.
- Березин Н., свящ. Первая всенощная на фронте / свящ. Н. Березин // Симбирские епархиальные ведомости. – 1917. – №1 – 2. – часть неофициальная. – С.25 – 28.
- Березин Н., свящ. Рождественские впечатления / свящ. Н. Березин // Симбирские епархиальные ведомости. – 1917. – №8. – часть неофициальная. – С.174 – 177.
- В Ставке Верховного Главнокомандующего // Симбирские епархиальные ведомости. – 1915. – №6. – часть неофициальная. – С.275 – 277.
- Варварства германцев // Минские епархиальные ведомости. – 1914. – №21. – часть неофициальная. – С.448 – 450.
- Война и духовенство // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №26. – часть неофициальная. – С.403.
- В-ский М. Пастыри на войне / М. В-ский // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №31. – часть неофициальная. – С.480 – 481.
- В-ский М. Пастырь воинский / М. В-ский // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №2. – часть неофициальная. – С.24 – 25.
- Герой монах // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №38 – 39. – часть неофициальная. – С.581 – 582.
- Геройский подвиг полкового пастыря // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №7. – часть неофициальная. – С.108.
- Геройский подвиг полкового священника // Вера и жизнь. – 1914. – №19. – часть неофициальная. – С.73 – 74.
- Дневник офицера // Киевские епархиальные ведомости. – 1915. – №14. – часть неофициальная. – С.330 – 333.
- Духовенство на позициях // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №7. – часть неофициальная. – С.108.; // Симбирские епархиальные ведомости. – 1915. – №2. – часть неофициальная. – С.90 – 92.
- Из иноепархиальной печати // Киевские епархиальные ведомости. – 1916. – №21. – часть неофициальная. – С.486 – 489.
- Издательства немцев над нашим пленным священником // Волынские епархиальные ведомости. – 1917. – №5 – 6. – часть неофициальная. – С.7.
- Иноки герои // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №38 – 39. – часть неофициальная. – С.581.
- Кошунства немцев // Вера и жизнь. – 1914. – №21. – часть неофициальная. – С.91 – 92.; 1916. – №1 – 2. – часть неофициальная. – С.101.
- Кравченко К. Милость Божия на войне / К. Кравченко // Киевские епархиальные ведомости. – 1917. – №1. – часть неофициальная. – С.7 – 8.
- Малишко С.В. Військове православне духівництво російської армії у роки Першої світової війни на сторінках чернігівського єпархіального видання “Вера и жизнь” / С.В. Малишко // Збірник наукових праць. Випуск 39. Серія: Історія та географія / Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди. – Харків: Майдан, 2010. – 234 с. – С. 230 – 233.
- Митрофан, архим. Пастырь-герой / архим. Митрофан // Волынские епархиальные

- ведомости. – 1915. – №8. – часть неофициальная. – С. 128.
21. На войне. Самоотверженный пастырь // Во-лынские епархиальные ведомости. – 1915. – №5. – часть неофициальная. – С.73.
  22. Наши герои // Волынские епархиальные ве-домости. – 1915. – №28. – часть неофициаль-ная. – С.434 – 435.
  23. Наши священники на войне // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №9. – часть неофициальная. – С.141 – 142.
  24. Немецкие зверства в г.Радоме и других горо-дах // Могилевские епархиальные ведомости. – 1914. – №22. – часть неофициальная. – С.618 – 619.
  25. Немцы о наших солдатах // Московские цер-ковные ведомости. – 1915. – №42. – часть не-официальная. – С.598.
  26. Никаноров И. Крест на войне / И. Никаноров // Могилевские епархиальные ведомости. – 1915. – №6. – часть неофициальная. – С.166 – 173; // Волынские епархиальные ведомости. – 1916. – №2. – часть неофициальная. – С.21 – 23.
  27. Никольский М. Жертва войны / М. Никольский // Новгородские епархиаль-ные ведомости. – 1915. – №15. – часть не-официальная. – С.517 – 518.
  28. О военных священниках и их труде // Вера и жизнь. – 1915. – №15 – 16. – часть неофици-альная. – С.110 – 114.
  29. Обзорение иноепархиальной печати // Киев-ские епархиальные ведомости. – 1915. – №12 – 13. – часть неофициальная. – С.301 – 306.
  30. Один из многих // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №24. – часть неофици-альная. – С.371.
  31. П.Е.В. Герои из православных пастырей, за-печатлевших смертью свой высокий долг на войне / П.Е.В. // Минские епархиальные ве-домости. – 1916. – №9. – часть неофициаль-ная. – С.304 – 308.
  32. Пастыри-герои // Вера и жизнь. – 1915. – №17 – 18. – часть неофициальная. – С.113.; 1916. – №9 – 10. – часть неофициальная. – С.128.; №11 – 12. – часть неофициальная. – С.133 – 134.
  33. Пастырская забота на войне // Киевские епархиальные ведомости. – 1915. – №18. – часть неофициальная. – С.419 – 422.
  34. Пастырь-мученик // Волынские епархиаль-ные ведомости. – 1915. – №27. – часть не-официальная. – С.417.
  35. Пасха в Карпатах // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №16. – часть неофици-альная. – С.242.
  36. Пасха на море // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №16. – часть неофици-альная. – С.241 – 242.
  37. Подвиги героя-священника // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №21. – часть неофициальная. – С.324.
  38. Подвиги и кончина полкового священника // Московские церковные ведомости. – 1915. – №30 – 31. – часть неофициальная. – С.460 – 465.
  39. Подвиги православного духовенства // Вера и жизнь. – 1914. – №22. – часть неофициаль-ная. – С.99 – 100.
  40. Подвиги православного духовенства на вой-не // Вера и жизнь. – 1914. – №23. – часть неофициальная. – С.68 – 77; №24. – часть неофициальная. – С.80 – 82; 1915. – №4. – часть неофициальная. – С.78 – 87; №23 – 24. – часть неофициальная. – С.143 – 150.
  41. Православное духовенство и современная война // Московские церковные ведомости. – 1915. – №12 – 13. – часть неофициальная. – С.207 – 213.
  42. Рассказ священника о германском плене // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №27. – часть неофициальная. – С.418.
  43. Rogozinnikov Н. Сочельник в окопах / Н. Rogozinnikov // Волынские епархиальные ведомости. – 1915. – №4. – часть неофици-альная. – С.55 – 56.
  44. Рождественский Н., прот. В праздник Креста на фронте / прот. Н. Рождественский // Сим-бирские епархиальные ведомости. – 1916. – №21. – часть неофициальная. – С.553 – 556.
  45. С.Н.К. Духовенство на войне / С.Н.К. // Во-лынские епархиальные ведомости. – 1914. – №50 – 51. – часть неофициальная. – С.831 – 833.
  46. Священник герой и мученик // Вера и жизнь. – 1915. – №23 – 24. – часть неофициальная. – С.143.
  47. Священник. У раненых // Новгородские епархиальные ведомости. – 1914. – №44. – часть неофициальная. – С.1439 – 1443.
  48. Священник-герой // Московские церковные ведомости. – 1915. – №25 – 26. – часть не-официальная. – С.404 – 406.
  49. Священник-парламентер // Волынские епар-хиальные ведомости. – 1915. – №20. – часть неофициальная. – С. 304 – 305.
  50. Современная жизнь // Симбирские епархи-альные ведомости. – 1914. – №22. – часть неофициальная. – С.992 – 995.
  51. Смирнов А., прот. Русский солдат / прот. А. Смирнов // Волынские епархиаль-ные ведомости. – 1915. – №23. – часть не-официальная. – С.353 – 355.

52. Соловьев А. Богослужение на позиции / А. Соловьев // Новгородские епархиальные ведомости. – 1917. – №4. – часть неофициальная. – С.190.
53. Титов М., священник. Пастырь на поле брани / священник М. Титов // Волынские епархиальные ведомости. – 1914. – №47. – часть неофициальная. – С.782 – 783.
54. Тихомиров К. Христианский взгляд на войну / К. Тихомиров // Киевские епархиальные ведомости. – 1914. – №32. – часть неофициальная. – С.783 – 787.
55. Труд полевых священников // Минские епархиальные ведомости. – 1915. – №4. – часть неофициальная. – С.98 – 100.
56. Шиманский И. Некоторые из героических подвигов духовенства в переживаемую войну / И. Шиманский // Минские епархиальные ведомости. – 1916. – №14. – часть неофициальная. – С.439 – 443.
57. Шиманский И., священник. Героические подвиги духовенства в настоящую войну / И. Шиманский // Киевские епархиальные ведомости. – 1916. – №30 – 31. – часть неофициальная. – С. 667 – 672; №32 – 33. – часть неофициальная. – С. 699 – 704.

Додаток А.

Таблиця 1.

Підрахунок фізичних розмірів статей, присвячених проблемі військового духівництва, надрукованих на сторінках Чернігівського епархіального двотижневика «Вера и жизнь» та їх відсоткового співвідношення до загальних розмірів номерів.

Рік	Номер	Сторінки	Кількість строк у статті	Кількість строк на сторінку	Розмір статті у см ² .	Кількість сторінок номера	Кількість сторінок статті	Розмір номеру у см ² .	% від загального об'єму номера	Примітки
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1914	19	73 – 74	47	33	269,5	96	1,4	18480	1,45	Стаття на другому місці
1914	21	91 – 92	21	33	115,5	122	0,6	23485	0,49	Стаття на першому місці
1914	22	99 – 100	36	33	211,75	128	1,1	24640	0,85	Стаття на першому місці
1914	23	68 – 70	64	33	365,75	95	1,9	18287,5	2	Стаття на першому місці
1914	24	80 – 82	61	33	346,5	118	1,8	22715	1,52	Стаття на першому місці
1915	4	78 – 79	59	33	346,5	107	1,8	20597,5	1,68	Стаття на першому місці
1915	15 – 16	110 – 114	112	31	693	141	3,6	27142,5	2,55	Стаття на другому місці
1915	15 – 16	114	12	31	77	141	0,4	27142,5	0,28	Стаття на третьому місці
1915	17 – 18	113 – 114	51	33	288,75	144	1,5	27720	1,04	Стаття на першому місці
1915	23 – 24	143 – 145	70	33	404,25	169	2,1	32532,5	1,24	Стаття на першому місці
1916	1 – 2	100 – 101	52	33	302,225	117	1,57	22522,5	1,34	Стаття на першому місці

